

УДК 811.161.2'373.45

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.5>

**ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**BORROWINGS AS A SOURCE OF REPLENISHMENT OF THE DOCUMENTATION
TERMINOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE**

Житар І.В.,

orcid.org/0000-0002-1336-7931

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського ділового мовлення

Національної академії Служби безпеки України

Краєвська Г.П.,

orcid.org/0000-0003-4036-3984

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства

Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

Матвійчук Т.П.,

orcid.org/0000-0002-6512-3269

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовних дисциплін

Державного університету інфраструктури та технологій

Статтю присвячено вивченню особливостей і закономірностей розвитку термінологічних одиниць, які номінують наукові поняття галузі документознавства. До таких одиниць належать, зокрема терміни наукових дисциплін, де документ є основним об'єктом дослідження. У статті схарактеризовано вітчизняну документознавчу термінологію як окрему терміносистему української мови. Детально проаналізовано актуальні дослідження з теми. Надано коротку історичну характеристику документознавчої термінології української мови. Встановлено чинники впливу на розвиток української термінології у галузі документознавства. Розглянуто умови функціонування документознавчої термінології в українській мові, а також перспективи її розвитку. Обґрунтовано доцільність використання запозиченої лексики у випадку, якщо мові не вистачає внутрішніх ресурсів для номінації тих чи інших явищ або

предметів. Розкрито причини та наслідки інтеграції іншомовних термінів в українську документознавчу терміносистему. Визначено, що поповнення документознавчої термінології української мови через запозичення іншомовних одиниць є цілком доцільним і необхідним процесом для адаптації мови до сучасних реалій, розвитку технологій та міжнародної співпраці. Встановлено, що для успішного впровадження запозичень документознавчої термінології важливо дотримуватись такої послідовності: відбір термінів, адаптація термінів, пояснення термінів, вживання термінів відповідно до контексту, узгодженість термінів. Доведено, що поповнення документознавчої термінології через запозичення іншомовних одиниць є важливим етапом у розвитку мови, адже це дозволяє виразно та точно передавати нові поняття, процеси та методи в документознавстві. Зроблено спробу розкриття питання співвідношення національного і запозиченого в українській документознавчій терміносистемі. Визначено іноземні мови, які найбільше сприяли поповненню українського документознавчого словника та наведено приклади запозичених галузевих термінів. Простежено явище мовного пуризму та схарактеризовано його доцільність в межах документознавчої термінології української мови.

Ключові слова: документознавство, документознавча термінологія, запозичення, термінологічна одиниця, терміносистема, пуризм.

The article is devoted to the study of the peculiarities and rules of the development of terminological units that nominate scientific concepts in the field of documentation science. Such units include, in particular, the terms of scientific disciplines where the document is the main object of research. The article characterizes the domestic documentation terminology as a separate term system of the Ukrainian language. Current research on the topic has been analyzed in detail. A brief historical description of the documentation terminology of the Ukrainian language has been provided. Factors influencing the development of Ukrainian terminology in the field of documentation studies have been established. The conditions of the functioning of documentation scientific terminology in the Ukrainian language, as well as the prospects for its development, have been considered. The expediency of using borrowed vocabulary has been substantiated if the language lacks internal resources for the nomination of certain phenomena or objects. The reasons and consequences of the integration of foreign language terms into the Ukrainian documentation terminology system have been revealed. It has been determined that replenishing the documentation terminology of the Ukrainian language through the borrowing of foreign language units is a completely appropriate and necessary process for adapting the language to modern realities, technology development, and international cooperation. It has been established that for the successful introduction of borrowings of documentation terminology, it is important to follow the following sequence: selection of terms, adaptation of terms, explanation of terms, use of terms in accordance with the context, consistency of terms. It has been proven that replenishment of the documentation terminology through the borrowing of foreign language units is an important stage in the development of the language, because it allows one to clearly and accurately convey new concepts, processes and methods in documentation science. An attempt was made to reveal the issue of the ratio of national and borrowed in the Ukrainian documentation terminology system. The foreign languages that most contributed to the replenishment of the Ukrainian documentation vocabulary have been identified, and examples of borrowed industry terms are given. The phenomenon of linguistic purism has been traced and its expediency has been characterized within the framework of the Ukrainian documentation terminology.

Key words: documentation science, documentation terminology, borrowing, terminological unit, terminological system, purism.

Постановка проблеми. Запозичення в інші мови є важливим явищем, яке сприяє поповненню термінології та розширенню лексичного запасу мови. Українська мова також активно користується запозиченнями з інших мов, що допомагає виразити нові концепції, явища та технології. На сучасному етапі свого розвитку українське національне термінознавство спрямоване на вивчення окремих галузевих термінологічних систем, водночас набуваючи рис сформованої і цілісної галузі знань. Запозичення документознавчої термінології є важливим кроком у розширенні та удосконаленні української мови, оскільки документознавство є галуззю, що вимагає точності та чіткості в передачі понять. Документознавство об'єднує в собі поняття, процеси та методи, які вимагають адекватної термінології для точного сприйняття та комунікації. Дослідження творення, поповнення і розвитку національної термінології, зокрема документознавчої, є важливою умовою розквіту літературної мови у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Терміносистема документознавства активно розвивається і продовжує викликати інтерес у науковому колі. Значну частину своїх наукових розвідок документознавчій термінології присвятила М.В. Комова [1; 2]. На основі термінів, засвідчених у наукових збірниках, підручниках, з бібліографії, бібліотечної справи, книгознавства та інформатики, дослідниця здійснила системне дослідження української документознавчої термінології, у якому виявила періоди формування української документознавчої термінології; вивчила особливості її системної організації термінології; з'ясувала закономірності термінологізації наукових понять шляхом вторинної номінації; здійснила лексико-граматичний аналіз складу термінології, а також вивчила специфічні лексико-семантичні процеси, властиві їй; а також дослідила закономірності унормування терміносистеми. Дослідниця О.М. Тур [3] вивчала українську документознавчу термінологію з погляду проблеми уніфікації та стандартизації, спрямо-

вуючи основну увагу на принципи і способи стандартизації, її нормативно-правове та наукового-методичне регулювання, міжнародні та європейські стандарти зі стандартизації документознавчої термінології. С. Литвинська [4] студіювала перспективні напрями розвитку української документознавчої термінології, виокремлюючи серед них такі: уникнення полісемії й синонімії; створення державного стандарту унормування

документознавчої термінології загалом; створення класифікації термінів як розподілу термінів, які вживаються за їх узагальненими ознаками споріднення та відмінності; створення академічного термінологічного словника з документознавства. Л.М. Ткач [5] аналізувала національний аспект документознавчої термінології, порушуючи питання творення документознавчих термінів із тенденцією до збереження їхньої національної специфіки. Однак, шляхи поповнення українського документознавчого словника іншомовними термінами лишаються малодослідженими, що і зумовило здійснення цього дослідження.

Постановка завдання. Здійснюючи наукову розвідку з теми поповнення документознавчої термінології української мови шляхом запозичення іншомовних одиниць, ставимо перед собою завдання встановити доцільність і необхідність поповнення рідномовної документознавчої терміносистеми чужомовними термінами, визначити переважання в ній національного чи запозиченого, виокремити іноземні мови, які найбільше сприяли поповненню українського документознавчого словника, проілюструвати зазначене прикладами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна документознавча термінологія української мови нараховує понад 1000 лексичних одиниць [6, с. 4]. Досліджувана термінологічна система досить неоднорідна за своїм складом, оскільки її насичують термінологічні одиниці, що виникали у різні історичні епохи і є результатом діяльності різних народів світу.

С. Литвинська [4, с. 38] зазначає, що документознавча термінологія може повністю виконувати свої головні функції, а саме позначати наукові поняття і задовольняти потреби у спілкуванні фахівців, лише у випадку, якщо вона є унормована, систематизована, загальноприйнята, стандартизована і кодифікована.

Розвиток документознавства як науки є наслідком інтеграції поняттєвого апарата книгознавства, архівознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства тощо. Документознавча термінологія української мови організувалась як сумарна,

інтегративна цілісність термінологічної лексики, що номінує центральні, визначальні поняття наукових дисциплін документно-комунікаційного ряду. До неї належать термінологічні одиниці, які номінують поняття продукування, виробництва, зберігання, використання і поширення різноманітних документів [2].

За М.В. Комовою [2], коливання інтенсивності розвитку і функціонування документознавчої термінології української мови прямо пов'язані з кондиціями існування української державності, а також зі зростанням національної свідомості. Виробничо-технічний і соціально-комунікативний чинники також мали неабиякий вплив на згадані процеси. На думку ученої [2], усвідомлене творення української документознавчої термінології розпочалося з середини XIX ст. Пізніше, у 20-х роках XX ст., спостерігалися тенденції орієнтування на національну основу, гармонійне сполучення рідномовного з іншомовним. Останнє, в свою чергу, створило передумови для інтегрування міжнародної термінології в українське документознавство.

Низка досліджень українського документознавчого термінотворення спрямована на пошук власне українських лексем для витіснення ними іншомовних термінологічних одиниць. Л.М. Ткач [5] ставить слушне питання – «Якою має бути українська термінологія: розширювати термінологічне поле з його національною специфікою, замкнутися у своєму вузькому національному колі і повертатися до питомо українських лексем чи дати простір чужомовним словам?» [5, с. 32].

Загалом українська документознавча терміносистема у своєму складі має значну кількість термінів-запозичень. Таким чином, виникає закономірне питання: наскільки бажаними є запозичені терміни у порівнянні з рідномовними термінами? Звісно, на це питання неможливо дати однозначну відповідь. Про доцільність інтеграції іншомовних термінів можливо розмірковувати тільки за умови збереження національної специфіки терміносистеми, безпосереднього структурного калькування з мови оригіналу та неприпустимості подвійного калькування (наприклад, через польську мову). Звідси, вимагають формування основні принципи творення нових термінологічних одиниць та чергування запозичених елементів [5, с. 32]. Використання іншомовних одиниць в термінологічних стандартах засвідчує їх творення шляхом структурного калькування з міжнародних термінів і прямих запозичень з інших мов. Безпосередньою перевагою запозичення термінів

є наявність спільного термінологічного фонду, що полегшує роботу з іншомовною науковою літературою [7, с. 50].

Поповнення документознавчої термінології української мови через запозичення іншомовних одиниць є цілком доцільним і необхідним процесом для адаптації мови до сучасних реалій, розвитку технологій та міжнародної співпраці. Для успішного впровадження запозичень документознавчої термінології важливо дотримуватись такої послідовності:

1. Відбір термінів. Відбір термінів для запозичення повинен базуватися на їх адекватності та вживаності в українському документознавстві. Терміни мають точно відображати поняття та процеси, які вони позначають.

2. Адаптація термінів. Запозичені терміни слід адаптувати до фонетичної та граматичної структури української мови. Це допоможе забезпечити їхню зручність та легкість сприйняття в мовленні.

3. Пояснення термінів. Деякі запозичені терміни можуть бути незнайомі або складні для розуміння. Важливо додавати пояснення або дефініції до таких термінів, щоб сприяти їхньому правильному розумінню.

4. Вживання термінів відповідно до контексту. Запозичені терміни краще впроваджувати в контексті конкретних текстів або документів. Це допоможе відобразити їхнє використання та зміст у реальних ситуаціях.

5. Узгодженість термінів. Поповнення термінології мови через запозичення має відбуватися з урахуванням згоди лінгвістів, фахівців з документознавства та інших зацікавлених сторін. Важливо враховувати відгуки та рекомендації щодо вибору та вживання запозичених термінів.

Поповнення документознавчої термінології через запозичення іншомовних одиниць є важливим етапом у розвитку мови, адже це дозволяє виразно та точно передавати нові поняття, процеси та методи в документознавстві. Важливо зберігати баланс між запозиченнями та власною лексикою, забезпечуючи зрозумілість та адекватність мовлення у цій специфічній галузі.

Проникнення іншомовних елементів в українську документознавчу терміносистему зумовлено тим, що національна загальноживана лексика не здатна відобразити усі здобутки людського досвіду у пізнанні навколишнього світу. Перші явища запозичення термінів з інших мов в українську документознавчу термінологію сягають періоду християнізації східних слов'ян, коли найбільшу частку серед іншомовних термінів становили запозичення з класичних мов – ста-

рогрецької і латинської. До національної мови вони проникали здебільшого шляхом подвійного калькування через посередництво мов сусідніх країн. До термінів, запозичених зі старогрецької, належать, зокрема *каталог*, *автобіографія*, *пергамент*, *енциклопедія*. Латинська мова сприяла поповненню українського словника такими термінами як-от *документ*, *публікація*, *патент*, *індекс*, *архів*.

Європейські мови збагатили українську документознавчу терміносистему термінами на позначення назв предметів, процесів книгодрукування, елементів оформлення книг, інших видів друкованої продукції: *абзац*, *шриффт*, *курсив*, *шпальта* (німецька); *журнал*, *фонд*, *буклет*, *афіша*, *анкета*, *бланк*, *блокнот* (французька); *аркуш* (польська); *альманах*, *цифра*, *шифр* (слова арабського походження, що потрапили до української мови через посередництво італійської).

У другій половині XX століття розпочалося активне поповнення документознавчої терміносистеми одиницями з галузі інформатики, що походять з англійської мови і увійшли в українську разом з самими поняттями: *інтерфейс*, *файл*, *курсор*, *маркер*, *байт*, *біт*, *дайджест*. Слід зауважити, що у випадку транслітерації чи калькування, зміни у запозичених термінах обов'язково узгоджуються з нормами української мови.

На протигагу запозиченню термінологічних одиниць виступає феномен мовного пуризму. А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько вважають, що пуризм не дозволяє «засмічувати» рідну мову великою кількістю іншомовних слів [7, с. 185–186]. Тому пропонується сформулювати загальноприйняті принципи утворення неіснуючих раніше термінологічних одиниць і правила їх чергування із запозиченнями. На думку Ю. Шевельова [8], здоровий пуризм є надзвичайно важливим для української мови, якщо дотримуватися його без перебільшень [8, с. 2–3].

Феномен мовного пуризму в документознавчій термінології проявляється у спробах збереження та розвитку власної, національної термінології в цій галузі шляхом обмеження використання запозичень та впровадження альтернативних, власних термінів. Його актуальність вбачаємо в контексті розробки нових концепцій, методів та процесів в документознавстві. На основі здійсненого аналізу варто виокремити такі характерні риси мовного пуризму в документознавчій термінології:

1. Використання власних термінів передбачає намагання мовних пуристів створити або відновити власні терміни, які вже існують

в мові, але можуть бути забуті або недостатньо використовувані.

2. Обмеження запозичень передбачає уникнення використання запозичень, особливо іншомовних слів та термінів, намагаючись замість цього вживати власні терміни, аналогічні за змістом.

3. Створення нових термінів передбачає намагання створити нові, відповідні внутрішнім мовним нормам та структурі мови, терміни для позначення нових понять або процесів в документознавстві.

4. Використання архаїзмів передбачає відновлення або активне використання старих, архаїчних термінів, які можуть бути забуті, але мають відповідний зміст в документознавстві.

5. Адаптація передбачає намагання адаптувати запозичені терміни до фонетичної та граматичної структури української мови, аби вони легше вписувалися в мовний контекст.

Отже, вищезазначений феномен може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, він допомагає зберегти мовну спадщину, збагатити українську термінологію та підтримувати мовну ідентичність. З іншого боку, занадто активний мовний пуризм може призвести до невідповідності міжнародним стандартам, збільшити складність мовлення та ускладнити розуміння у фаховому середовищі.

Відтак, в межах документознавчої терміносистеми вбачаємо суть пуризму у розумній заміні максимальної кількості іншомовних запозичень термінами українського походження і створення таких термінів у подальшому для номінації нових явищ, процесів і предметів, що стосуються галузі документознавства. Зрозуміло, що досягнути

«вичерпного пуризму» просто неможливо, адже мова функціонує не ізольовано, і невпинний розвиток міжнародних комунікативних процесів просто не дозволить цього зробити. Звісно ж постає й питання, наскільки це необхідно і чи необхідно взагалі? Адже мова має забезпечувати потреби суспільства, яке безперервно розвивається і вдосконалюється, що, своєю чергою, спричинює виникнення неологізмів чи не щодня, величезна кількість яких є іншомовними.

Висновки. Таким чином, сучасна українська термінологія галузі документознавства сформована як цілісна система мовних одиниць, організованих ієрархічно. Вона забезпечує поняттєву базу науки і техніки номінативними засобами. Її характерною рисою є генетична різноманітність мовних одиниць, що відображає її тривалий процес розвитку.

Досягнення наукової думки, виробничо-технічний розвиток активізували велику кількість можливих засобів розвитку і збагачення різних терміносистем в українській мові. Українська документознавча терміносистема сформувалася переважно на основі національного лексичного матеріалу. Але вона також безперервно поповнювалася прямими і непрямыми (подвійне калькування) лексичними запозиченнями з різноманітних мов світу завдяки зростанню наукових і міжмовних інтеграційних процесів. Такі запозичення дозволили українському документознавчому словнику відповідати вимогам сучасності, відображати усі основні здобутки людського досвіду у сфері документознавчих дисциплін, а також відповідати міжнародним та європейським стандартам документально-комунікаційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комова М.В. Документознавча термінологія : навч. посіб. Львів : Львівська політехніка, 2003. 168 с.
2. Комова М.В. Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 316 с.
3. Тур О.М. Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації : монографія. Кременчук : ПП Щербатих, 2018. 301 с.
4. Литвинська С. Перспективні напрями розвитку української документознавчої термінології. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань*. 2013. Вип. 7. С. 38–43.
5. Ткач Л.М. Про національний аспект документознавчої термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 31–34.
6. Швецова-Водка Г.М. Документознавство. Словник-довідник термінів і понять : навч. посіб. Вид. 2-ге, стереотипне. Київ : Знання, 2012. 319 с.
7. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : KM Academia, 2000. 216 с.
8. Шевельов Ю. Пуризм в українській мові. *Українські вісті*. 1966. Ч. 23. С. 2–3.